

ANDREAS STRÖHL

**VILÉM FLUSSER (1920–1991):
Fenomenologie komunikace**

ARGO

ANDREAS STRÖHL

**VILÉM FLUSSER (1920–1991):
Fenomenologie komunikace**

S předmlouvou Petra Rezka a dodatkem Kateřiny Krtilové.

Z německého originálu *Vilém Flusser (1920–1991):*

Phänomenologie der Kommunikation

vydaného nakladatelstvím Böhlau v roce 2013 přeložily

Zuzana Jürgens a Jana Vymazalová.

Vydalo nakladatelství Argo, Milíčova 13, 130 00 Praha 3,

www.argo.cz, roku 2016 jako svoji 2766. publikaci.

Redakce Milan Kudyn.

Odpovědná redaktorka Magdalena Moravová.

Korektura Kamila Hungrová.

Rejstřík Magdalena Moravová.

Technická redakce Milan Dorazil.

Sazba Studio Marvil.

Obálka s využitím fotografie Josefa Šnobla Studio Marvil.

Vytiskla tiskárna Akcent.

ISBN 978-80-257-1661-8

Naše knihy distribuuje knižní velkoobchod KOSMAS.
sklad: KOSMAS s. r. o. Za Halami 877, 252 62 Horoměřice
tel.: 226 519 383, fax: 226 519 387
e-mail: odbyt@kosmas.cz
www.kosmas.cz

Knihy je možno pohodlně zakoupit v internetovém knihkupectví
www.kosmas.cz

ZAĀATÁ PĚST

Vilém Flusser vidí konec a smrt dějin, k nimž patří písmo jako základ lineárního dějinného myšlení. I písmo je už dnes postradatelné, a jeho překonání či zrušení dokonce nabízí šanci, že se už nebude opakovat hrůznost dějinných událostí, které k němu lineárně náležejí a jež nejsou náhodným přehmatem dějinného vývoje. Nicméně Flusser sám sebe považuje za muže pera, za spisovatele, snaží se tedy navzdory dějinné nutnosti nalézt lék proti své nostalgii spisovatele. Technické obrazy čili obrazy zachycující nikoliv skutečnost, nýbrž překlady zápisů alfanumerických – textů tvořenými číslicemi, jsou proto produktem na základě oněch číselných zápisů, nikoliv jejich zobrazením. A Flusser nakonec nachází útěchu pro svůj splín. Domnívá se, že ne všechny texty se stanou zbytečnými. Najdou se takové, které vyřazení skrze uvedené technické obrazy nepodlehnu.

„Obětí“ technických obrazů se nestanou texty synkopické, které se podobají zařaté pěsti. Nicméně k vytvoření textu coby pěsti pisatel potřebuje nakladatele, který mu bude společníkem a čtenářem. Díky tomu se pisatel vymaní ze své samoty:

„Píšící je tu především pro svého nakladatele, aby s ním společně z prefabrikátu zvaného ‚text‘ učinil zařatou pěst, a naděje spočívá v tom, že zařatá pěst zasáhne do informativní situace a uchopí čtenáře, kteří text završí, i poté, co byly alfanumerické kódy překonány.“ (*Die Schrift. Hat Schreiben Zukunft?*, Göttingen 1992, s. 48)

Text ve formě „zařaté pěsti“ je text synkopický, totiž takový, který sice stále plyne vpřed, ale vnitřně se vyznačuje stále novým sporem. Synkopičnost jako rozporuplnost v plynulosti zaručuje sevřenost, plnost textu, a vylučuje hluché mezery. Čtenáře tato rozporuplnost strhává. Zmíněná synkopičnost pochází z „tvůrčího dialogu“ mezi autorem a nakladatelem.

Tento pěstní charakter synkopického textu si však troufneme přenést i na čtenáře. Jeho četba a strženost jsou rovněž synkopické, jinak, bez napětí a plynulosti, bez jednotného „naladění“ textu a čtenáře.

Obecně lze říci, že Flusser sám oně synkopičnosti dosahuje coby velký zjednodušitel. Zjednodušením vzniká pro čtenáře napětí, protože

odporuje běžné zkušenosti a vyvolává takřka pocit nemožnosti daného návrhu. (Jako příklad stačí uvést úvodní větu z eseje o kravách: „Krávy jsou účinné stroje na přeměnu trávy v mléko.“ 2000b: 44) Vypořádat se s Flusserovými zjednodušeními zůstává úkolem čtenáře, právě tímto vypořádáváním pisatelovo dílo završuje. Předkládaná monografie Andrease Ströhla umožní nám, čtenářům, zařatou pěst a její zásah nejen přežít, ale i dále rozvíjet. Vilém Flusser totiž byl přesvědčen, že na jeho eseje by mohli a měli navázat i lidé, kteří jsou v určitých oborech kompetentnější než on sám. Zdaří-li se to, zasáhla sevřená pěst úspěšně a text lineární se neocitne na oltáři alfanumerických obrazů.

Petr Rezek

24. 8. 2015

ÚVODEM

Tato kniha si klade za cíl uvést v České republice v širší známost Viléma Flussera, jednoho z nejvýznamnějších českých myslitelů 20. století. Může nás samozřejmě udivit, že dnes, téměř čtvrtstoletí po jeho smrti, je něco takového ještě vůbec nutné. Nicméně se vskutku jedná o první ucelenou knihu, která o Flussеровi v češtině vychází. Jejím cílem je vnímání Flussera poněkud přehodnotit a nově situovat a přispět k tomu, aby tento myslitel, dosud vnímaný převážně jako teoretik médií, byl chápán především jako fenomenologický teoretik kultury.

Jsme reflektující a spekulující bytosti. Můžeme proto dělat něco, co jeskynní člověk neuměl: rozvíjet filozofii kultury. [...] To vpravdě historické na této vizi je její reprezentativní (symbolický) charakter a skutečnost, že se jedná o časově ohraničený proces. Kultura se tak jeví jako „fikce“ (ve smyslu *fingere*, formovat, utvářet). (1993ü: 77)

První, úvodní část této práce tvoří souhrnné biografické pojednání o Flussеровě osobnosti. Následně kriticky představuji jeho myšlení, přičemž obzvláštní pozornost věnuji českému a starému středoevropskému prostředí, z něž vzešel. Po nástinu vývoje recepce Flusseroва díla se podrobněji věnuji tematickým celkům mediálních kódů, aparátu a flusserovsky specifického konceptu „humanizace“. Z topografického hlediska a hlediska dějin idejí lze na Flussera – spolu s Martinem Buberem, Sigmundem Freudem, Edmundem Husserlem a Franzem Kafkou – pohlížet jako na jednoho z posledních aktivních představitelů krátkého, ale neobyčejně vydatného období kulturního a duchovního rozkvětu židovsko-česko-německého kulturního prostoru Čech a Moravy, které začalo českým národním obrozením na počátku 19. století a bylo rázně ukončeno zánikem první Československé republiky a vstupem německých okupačních vojsk do Prahy.

Receptci Flussera značně ztěžuje vysloveně komplikovaná situace v oblasti pramenů. Flusser nejenže publikoval v němčině, portugalštině, angličtině a francouzštině – jeho texty jsou navíc ještě i v rámci

těchto jednotlivých jazyků roztroušeny po nejrůznějších nakladatelstvích. Naprostá většina jeho díla, pokud vůbec je v tištěné podobě k dispozici, vyšla až po autorově smrti, a publikované tituly jsou ve většině případů rozebrány; řada věcí se objevila v okrajových, jen těžko přístupných časopisech nebo katalogích – a podstatná část Flusserových statí nebyla zveřejněna dodnes. I do těch však lze nahlédnout v Archivu Viléma Flussera (*Vilém Flusser Archiv*, Universität der Künste Berlin, Fakultät für Gestaltung, Medienhaus, Grunewaldstr. 2–5, 10823 Berlín, <http://www.flusser-archive.org/>), jehož pracovníkům bych touto cestou chtěl srdečně poděkovat za jejich podporu při práci na této knize. Můj dík patří především Marcelovi Renému Marburgerovi, Prof. Dr. Siegfriedu Zielinskému a paní Silvii Wagnermaierové. Kromě toho bych chtěl srdečně poděkovat Edith a Dinah Flusserovým, které mi už řadu let bez váhání velkoryse poskytují přístup k textům z Flusserovy pozůstalosti, a nakladatelství Böhlau Verlag ve Výmaru.

Při zkoumání Flussera coby filozofa komunikace, teoretika médií a fenomenologa hraje z jeho tří životních úseků (Praha, São Paulo, Robion) roli jen malý počet textů z brazilského období. V této fázi se Flusser ještě zaměřoval na klasickou filozofii jazyka a nebo se angažoval při rozvoji brazilské kultury.

Ke zmíněným třem životním úsekům, které jsou u Flussera jasně vymezeny přelomovými událostmi ve formě osobních katastrof, lze, jak již bylo naznačeno v předcházejícím odstavci, jednoznačně přiřadit odlišné tematické zaměření či, pokud chceme, odlišný směr vývoje. To nemůžeme ignorovat. Nejde mi však o psychologizování a nemíním ani nehodlám tvorbu Flusserových teorií odbýt jako čistě biograficky podložené pokusy o sebereflexi nebo zdůvodňování si něčeho. Nechci tvrdit, že mezi událostmi ve Flusserově životě a zvraty v jeho myšlení existuje příčinná souvislost. Na druhou stranu by ovšem bylo absurdní ignorovat třeba paralelnost vyraždění členů Flusserovy rodiny a vývoje jeho úvah směrem k „bezednu“.¹

Ať už jsou Flusserovy životní osudy jakkoli zajímavé, při hodnocení kvality teoretických úvah, k nimž – možná ovšem právě na základě svého osudu – dospěl, nehrají žádnou roli. Na druhé straně hodnotu výsledků jeho myšlení v žádném případě nesnižuje skutečnost, že lze poukázat na paralely k Flusserovým životním situacím. I když můžeme impulzy ke zlomům v jeho myšlení z biografických událostí spekulativně odvozovat, nemůžeme je na ně v žádném případě redukovat.

A navíc – životní osudy sice proměny idejí pravděpodobně ovlivňují, nikoli však jejich přesvědčivost, upotřebitelnost nebo původnost.

Je pozoruhodné, jak málo se Flusserova témata a teze měnily v průběhu jeho poslední, evropské životní fáze. Řečeno jinými slovy: k velkým zlomům ve Flusserově myšlení docházelo náhle, jakoby v kvantových skocích. Když však porovnáme například přednášky v Bochumi z roku 1991 s přednáškovým cyklem „Komunikologie“ na univerzitě v Marseille-Luminy z roku 1977, všimneme si především totožně volených formulací: pro ilustraci svých názorů Flusser po celá ta léta stále znovu a jen s minimálními obměnami používal stejné obraty a spojení; nějak ztlačněji se od začátku sedmdesátých let až do jeho smrti ale nezměnily ani jeho názory. Lze nanejvýš konstatovat silnější posun Flusserova zájmu k určitým tématům. Tak třeba ochabnutí zájmu o jazykově filozofické otázky můžeme zaznamenat už v Brazílii. V robionském období se Flusser kromě komunikologie stále více zabývá možnostmi naplnění smyslem a „humanizace“. Starší názory občas rozvíjí dál – což ale většinou znamená, že je jen podává názorněji –, nijak je ale nereviduje. Flusser jako celek tedy zůstává od pozdní brazilské fáze, kdy ztratil víru v „brazilský projekt“ (k čemuž došlo zhruba kolem roku 1970), takřkajíc vždy sám se sebou kompatibilní.

V předkládaném textu tedy posuzují práce ze všech Flusserových životních fází, především z jeho pozdního brazilského a pak z francouzského období, jako rovnocenné. Příležitostně samozřejmě lze konstatovat rozpory mezi jeho jednotlivými výroky; to však není ani tak způsobeno diachronicky proběhnuvšími vývojovými procesy u jejich autora, jako spíš jeho často spontánním způsobem experimentálního improvizování s filozofickými hypotézami a provokacemi v dialogu.

Po návratu z Brazílie do Evropy v roce 1972 Vilém Flusser zprvu jen pozvolna vcházal ve známost a získával na vlivu nejdříve v německé jazykové oblasti. Zájem o jeho dílo ztlačně vzrostl až po jeho smrti v roce 1991. Dnes, o dvacet let později, je Flusser obecně pokládán za nekonvenčního, někdy diskutovaného, v každém případě však podnětného autora s dílem neobyčejně širokého záběru.

Jeho dílo krouží kolem epochálního přechodu od kultury „lineárního myšlení“ (které je založené na písmu a implikuje „kritiku“ a „dějinnost“) k poměrně novým formám komunikace, probíhajícíím prostřednictvím obrazů a digitálních kódů. Naděje, kterou Flusser načrtl,

přítom spočívá v tom, že implementace nových komunikačních technologií – i přes jejich ohrožující potenciál ve smyslu diskursivního² zmasovění – umožní vznik „telematické“ společnosti, jejímž hlavním znakem bude uznávání „těch druhých“ v dialogu. Navzdory tomuto teleologickému a intenčním zaměřením, které dalece překračuje instrumentální hledisko způsobů používání pouze v případě médií, je Flusser v německém jazykovém prostoru považován za „teoretika médií“.

Doceňujeme však Flussera správně, když ho pojímáme jako teoretika médií? Proč došlo mezi četnými Flusserovými recipienty a jím samým k tolika vážným nedorozuměním?

Za největší a nejosobitější Flusserův výkon musíme možná považovat způsob, jakým se mu daří spojit radikální, bezedný nihilismus a židovsko-křesťanskou představu poznání Boha skrze uznání bližního ve zcela nový a pozitivně do budoucnosti obrácený koncept života, který se věnuje naplnění smyslem. Tento postoj sebeurčení a seberealizace skrze lásku k bližnímu se – byť jen co se týče výchozí situace – podobá přístupům existencialistickým; nelze ho označit za světový názor. Určitý světový názor ale předpokládá. Na tom se zakládají zřetelné paralely mezi Martinem Buberem a Flusserelem, přičemž důsledky, které z toho oba vyvozují, jsou rozdílné.

První kapitola podává úvodní přehled o „Životě a díle Viléma Flussera“, což je pak dále rozvedeno ve druhé kapitole s názvem „Flusserova filozofie komunikace“. V rámci popisu Flusserových životních cest a jeho intelektuálního vývoje v první kapitole jsou zařazeny dva exkurzy, jež mají přiblížit kulturně historické podhoubí, z něhož Flusser vyrůstal: Prahu a bohatství jejích duchovně a ideově historických akcentů a vlivů zatím flusserovské bádání zanedbává. Mně se nicméně pozadí tohoto přebohatého myšlenkového světa právě vzhledem ke své prostorové stísněnosti a sevřenosti, ale i kvůli tomu, že Flusser sám ho opakovaně explicitně tematizuje, jeví jako rozhodující aspekt, pokud chceme kořenům a vývoji Flussera myšlení a rezonancím v něm porozumět.

Flusser používal poněkud svévolnou terminologii. Předefinoval si – většinou bez dalšího vysvětlení – pojmy z každodenního jazyka, které pak užíval tak všestranně, že vznikaly celé akordy různých konotací: nejprve běžný význam daného slova, jako druhý pak jeho význam doslovný, Flusserelem znovuobjevený (což přitom většinou implikovalo: „původní“), jako třetí pak význam, který termín v následném používání nese uvnitř Flusserovy argumentační struktury, a jako čtvrtý ještě

často význam, který pojem obdržel u jiných teoretiků. Jeden příklad za všechny: při Flusserově užívání pojmu „projekt“ mohou zaznít následující významy: 1) úkol, který je třeba vyřešit; 2) výtka; 3) rozvrh vyvinutý v dialogu s druhými (=Ty), (např. rozvrh Já sebe sama); 4) „záměr, jehož podstatnou charakteristiku představuje jedinečnost podmínek jako celku“.³

Abych čtenáři usnadnil přístup k Flusserově argumentaci, rád bych zde úvodem představil definice několika ústředních pojmů, které se roztroušeny v jeho díle neustále znovu objevují.

Dialog/diskurs

Dialog/diskurs: V dialogu jsou informace, jež jsou k dispozici, syntetizovány v informaci novou, přičemž informace, ze kterých se syntetizuje, se mohou nacházet jen v jedné jediné paměti (jako u „vnitřních dialogů“); v diskursu jsou informace, které byly v dialogu vytvořeny, distribuovány dál. (1992l: 17)

Zatímco pojem „dialog“ má u Flussera o něco širší význam než v běžné mluvě (např. jsou možné i dialogy mezi aparáty), pojem „diskurs“ je naopak vymezen úžeji než třeba ve významu „veřejná výměna názorů“, v němž ho užívá Habermas, analýza diskursu nebo jazykověda: diskursivní komunikační akt je ve Flusserově pojetí akt jednostranný, který nepřipouští žádnou okamžitou reakci příjemce přes tentýž kanál.

Aparát

Aparát: Hračka stimulující myšlení, která je tak složitá, že lidé, kteří si s ní hrají, ji nemohou prohlédnout; její hra sestává z kombinací symbolů, obsažených v jejích programech; zatímco plně automatizované aparáty se obejdou bez lidských zásahů, mnohé aparáty naopak člověka coby hráče a funkcionáře vyžadují. (1992l: 17)

Aparáty jsou černé skříňky (Black Boxes), které se symboly podobnými číslicům ve smyslu kombinatorní hry simulují myšlení a toto myšlení přitom tak zmechanizovávají, že lidé k němu budou čím dál méně kompetentní a stále více je budou přenechávat aparátům samotným. (1983a: 30)

Flusser používá termín „aparát“ jak ve smyslu složitý technický stroj zpracovávající informace, tak i ve smyslu složitá společenská instituce zpracovávající informace.

Informace

„Informace: ‚pravděpodobné‘ a ‚nepravděpodobné‘ jsou inforatické pojmy, přičemž ‚informací‘ lze definovat jako nepravděpodobnou situaci: čím je nepravděpodobnější, tím je informativnější.“ (1992l: 18) Na jiném místě definuje Flusser informaci jako „nepravděpodobný, nenaprogramovaný fakt“ (1995g: 97). Přejímá tak matematickou teorii informace Clauda Shannona, podle níž „informace“ popisuje pravděpodobnost výskytu událostí, např. určitých kombinací z konečného množství odlišných prvků uvnitř nějakého systému, a tím, že původně technický význam tohoto pojmu aplikuje na procesy komunikace a výměny obecně, tedy i v oblasti kultury a společnosti, ho zobecňuje. Jeho užití „informace“ tedy stojí v protikladu k běžnému chápání pojmu informace v obecné mluvě, kde se „informace“ klade naroveň třeba „významu“, „předávaným vědomostem“, „zprávě“, „sdělení“ nebo „poučce“. Flusser při užívání pojmu „informace“ vždy myslí i na význam doslovný – „deformaci“, „otisk“, „přetváření“: „Pojem informování [...] míní, že do látek vtiskujeme tvary“ (1993A: 111). Mezi „daty“ a „informací“ Flusser naopak nerozlišuje; „informace“ tak v žádném případě nevzniká až procesuálním zpracováním dat např. v mozku. Proto existuje tento pojem u Flussera i v množném čísle a „informace“ (v plurálu) mohou být i přenášeny.

Promítání

„Promítání je proces, díky němuž jsou z abstrakcí (bodů) promítány stále konkrétněji utvářené světy. Kalkulující myšlení se konkretizuje.“ (1994d: 19n.) V dialogovém procesu promítání mohou být vytvářeny obrazy, předměty, zákony, „individua“ atd. Nejedná se přitom o proces zobrazovací, nýbrž obrazotvorný.

Obrazotvornost/představivost/imaginace

Obrazotvornost jsem si samozřejmě vypůjčil od Kanta. Tento pojem se mi výborně „hodí do krámu“. Slovo obrazotvornost ukazuje, že něco, co se nachází mimo obraz, do obrazu vložíte. Vytvářet obraz znamená vkládat do obrazu. Odlišuji to od imaginace; ta znamená: postavit se před svět a dívat se na něj. Vytvářet obraz znamená: někde něco vypaběrkovat, např. něco vykal-kulovaného, a vložit to do obrazu. Používám tedy slovo obrazotvornost pro existenci projektivní a slovo imaginace pro existenci subjektivní. (Flusser in: Nüchtern 1991: 96)

Pokud jde o proces imaginace, používá Flusser většinou místo toho pojem „představivost“, ve kterém je ono zmíněné postavení-se-subjektu-před-svět obsaženo i jazykově.

Média

Média jsou struktury (hmotné nebo nehmotné, technické nebo netechnické), v nichž fungují kódy. Telefon a školní třída, lidské tělo a fotbal jsou podle toho média: umožňují kódům, aby fungovaly, a sice každé médium svým vlastním specifickým způsobem. (1996c: 271)

Pojem „média“ však ve Flusserově myšlení nehraje žádnou význačnou roli (což ale ze strany Flusserových recipientů bylo tvrdošíjně ignorováno).

Kód

Kód je „systém symbolů. Jeho účelem je umožnit komunikaci mezi lidmi.“ (1993i: 65)

Mohl bych vyjmenovat řadu dalších pro Flussera klíčových nebo jím předefinovaných pojmů. Ty výše uvedené by však k počátečnímu porozumění Flusserových textů měly postačovat; další pojmy vysvětlím přímo v textu na základě konkrétních souvislostí.

1. ŽIVOT A DÍLO VILÉMA FLUSSERA

*Postupně se mi odhalovalo, čím byla dosud každá velká filosofie: totiž vyznáním svého původce, jakýmsi druhem nechtěných a bezděčných memoárů [...]. Na filosofovi naopak není neosobního naprosto nic. (Nietzsche: *Mimo dobro a zlo*, Hlava první, 6: O předsudcích filosofů, in: Nietzsche 1988, sv. 5: 19n.)*

Vývoj Flusserova myšlení zde chci představit v souvislosti s událostmi v jeho životě a událostmi obecně historickými. Vzhledem k oběma katastrofám jeho života – vyvržení z pražské domoviny do „bezedna“ a krachu „projektu Brazílie“ – se přímo nabízí rozdělit jeho život do tří částí. Ty odpovídají dvěma změnám v orientaci Flusserova myšlení, které – zároveň při vší kontinuitě – pokaždé vedly k odlišným přístupům a posunům v tom, na co kladl důraz: mám tím na mysli Flusserovo odvrácení se od marxismu ve čtyřicátých letech a jeho obecný odklon od myšlení v mantinelech lineárně-historicko-politického paradigmatu v letech sedmdesátých, jakož i následující, pro Flussera tak charakteristické prohloubení dialogického myšlení, které se odrazilo i v jeho teorii komunikace.

1.1. Praha

Praha – to je existenciální klima (nebo jím přinejmenším byla až do vpádu nacistů), a všechno společenské rozvrstvení se všemi napětími se rozvíjí právě v tomto klimatu. Ostatně Praha byla vždycky plná napětí a vše, co se v ní dělo, tímto napětím pulzovalo. Právě jím si lze vysvětlit jinak neuvěřitelné bohatství v mnoha civilizačních oblastech, jímž Praha vyniká. Abychom uvedli jen několik příkladů: v době mezi světovými válkami se Praha stala centrem nové české kultury inspirované Masarykem, byla ohniskem evropského židovského kulturního života a byla centrem oné německé kultury, v níž tradice habsburské monarchie vpučela novými květy. Tyto tři kultury se bojem i spoluprací oplodňovaly tak silně, že se v té době daly v Praze pozorovat prvopočátky mnoha dnes virulentních tendencí. Stačí připomenout jen Pražskou lingvistickou školu, Kafku, pražské experimentální

divadlo, fenomenologii, Einsteinovy přednášky na univerzitě a psychoanalytické pokusy. Vyrůstat v takovém ovzduší, prožívat tato produktivní napětí ve svém okolí i sám v sobě, od puberty se na nich aktivně podílet – to byla pro syna židovských intelektuálů samozřejmost, která se teprve s odstupem času a prostoru ukázala jako privilegované východisko. (č. 1998: 12n.)

Flusser se narodil 12. května 1920 v Praze, tehdy hlavním městě Československé republiky. Jedinečný rozkvět a dynamika kulturního a intelektuálního života v Praze dvacátých a třicátých let bývají většinou připisovány produktivnímu a podnětnému vzájemnému působení „tří kultur“, které ho formovaly: české, židovské a německé. I Flusser jako syn asimilovaných židovských intelektuálů samozřejmě mluvil stejně dobře česky i německy a dostalo se mu všestranné humanistické výchovy, k níž patřilo jak důkladné filozofické vzdělání, tak i latina, starořečtina a špetka hebrejštiny.

Člověk byl naprosto jasně dvojjazyčný. V dětství mluvil česky, přestože mu němčina nebyla nikdy cizí. Základní škola byla německá, ale s kamarády mluvil česky. Střední škola byla německá, a tenkrát také používal převážně němčinu. Maturitu složil v obou jazycích. Těch několik semestrů, které strávil na univerzitě, bylo českých. To zhruba znamenalo, že ho dominovala německá jazyková struktura, s výjimkou roviny těch přímo konkrétních zážitků, kde rozhodovaly české struktury. (č. 1998: 63)

Podněty, kterých se v Praze Vilému Flusserovi dostalo už v době jeho dětství, byly nesmírně rozmanité a bohaté. Intelektuální živná půda výjimečně plodné střeoevropsko-židovské kultury, v níž Flusser vyrůstal, v podstatě formovala jeho myšlení a bytí až do smrti. I v Brazílii, jejíž prostředí bylo za jeho časů velmi cizí a exotické, zůstal Flusser v zásadě vždy starým Evropanem v tom nejlepším smyslu slova, ačkoli mnoho vlivů Nového světa znatelně vstřebával – nikoli však zřejmě vliv „brazílské filozofie“, o níž lze v tehdejší době vůbec hovořit jen s největšími výhradami: pokud nebyla beznadějně školometská¹ nebo se jen nesnažila napodobovat evropské vzory, tak se její hlavní protagonisté stejně buď teprve sami do Brazílie přistěhovali, anebo byli vychováni a vzdělání zcela v duchu evropské kultury. Vlivy, které lze u Flussera vysledovat, přicházely všechny od jeho osobních přátel a kolegů z okruhu *Instituto Brasileiro de Filosofia* v São Paulu² – což lze brát jako doklad Flusserovy